

Joanna Furgalska*

Opactwo Grosbot na szlaku kulturowym Via Equidia Cisterciena

Abbaye de Grosbot sur les circuits patrimoniaux de Via Equidia Cisterciena

Pomysł *Via Equidia* narodził się z chęci połączenia dwóch pasji: architektury i jeździectwa. *Via Equidia* to odkrywanie „w rytmie konia” naturalnych pejzaży oraz zabytków, inny sposób poznawania historii. Jest to innowacyjna koncepcja turystyki, której zadaniem jest umożliwienie współistnienia tradycyjnego świata koni ze współczesnym światem cywilizacji wiejskiej i miejskiej. Początkowo *Via Equidia* miała objąć północno-wschodnią część francuskiego departamentu Charente. Jednak już w czasie realizacji pierwszego etapu na terytorium Związku Gmin Braconne et Charente pojawiła się możliwość poszerzenia terenów objętych tym projektem. Wynikła ona z dużej obfitości interesujących „śladów świata koni” i wysokiego stopnia zainteresowania nimi społeczeństwa.

Obecnie przewidywana jest możliwość rozszerzenia terenu objętego zasięgiem *Via Equidia* na resztę obszaru departamentu Charente i również, w zależności od zapotrzebowania na ten rodzaj turystyki, na sąsiednie departamenty, a nawet terytorium całej Francji. Szczególnie interesujące mogłyby być szlaki tematyczne, które łączyłyby Francję z innymi krajami Europy Zachodniej – Hiszpanią i Niemcami, a także Europy Środkowej i Wschodniej – Polską, Ukrainą i Litwą.

Podstawową ideą *Via Equidia* jest stworzenie tras konnych złożonych z dróg już istniejących, które należy skatalogować, opisać i przywrócić do użytkowania, a także szlaków nowych, wytyczonych jako marszruty tematyczne, o przebiegu dostosowanym do poziomu umiejętności

L’idée *Via Equidia* est née du désir de lier mes deux passions: l’architecture et l’équitation. C’est l’idée de découvrir «au rythme du pas du cheval» les paysages naturels et le patrimoine de nos territoires, de proposer une autre façon d’enseigner et d’apprendre l’histoire. C’est un nouveau concept touristique pour: «pouvoir vivre ensemble le monde du cheval, le monde agricole, rural et urbain». Initialement le projet *Via Equidia* concernait seulement la partie nord-est du département de la Charente. Cependant, au cours de la mise en œuvre de la première étape sur le territoire de Communauté de Communes de Braconne et Charente, la possibilité d’élargissement du territoire du projet s’avérait possible et opportun.

Il est prévu d’étendre le projet sur d’autres parties du département, mais aussi de dépasser ses frontières. Les «circuits à thèmes» pourraient lier plusieurs départements français et d’autres pays d’Europe de l’Ouest – Espagne et Allemagne, mais aussi d’Europe Centrale et d’Europe de l’Est – Pologne, Ukraine et Lituanie.

L’idée de *Via Equidia* c’est la création d’un réseau de chemins équestres, composé de chemins déjà existants, à recenser, rétablir et revaloriser et de chemins à créer. L’association veut proposer plusieurs itinéraires à parcourir, en fonction du temps disponible, des niveaux d’équitation acquis et de l’intérêt pour le patrimoine. Le but du projet est également la restauration des réseaux de déplacement et des activités liées au monde équin, de redécouverte, de préservation et de mise en valeur des métiers, des professions et des traditions et des lieux liés à la «plus belle conquête de l’Homme». *Via Equidia* envisage, la mise en valeur et réutilisation des équipements anciens liés au monde du cheval (forges, auberges, relais) et la création des équipements spécifiques (stationnements, haltes de repos, abris,

* Architekt, Biuro Projektowe w Saint Adjutory departament Charente (Francja)/Architecte, Agence d’Architecture à Saint Adjutory, Département Charente (France).

Il. 1. Elementy zagospodarowania szlaku *Via Equidia*: 1 – trasa konna, 2 – drogowskaz, 3 – parking, 4 – wodopój, 5 – schronisko lub stodoła, 6 – ubikacja, 7 – wiata dla koni, 8 – wybieg dla koni, 9 – łąka, 10 – miejsce piknikowe, 11 – punkt widokowy, 12 – zadaszenie, szopa lub suszarnia kukurydzy, 13 – szałas z kasztanowca, 14 – brodzik i wodopój, 15 – staw, 16 – pochylnia, 17 – szałas na drzewie, 18 – gołębnik, 19 – krzyż przydrożny, 20 – amfiteatr antyczny, 21 – wykopaliska archeologiczne, 22 – opactwo cysterskie (oprac. J. Furgalska)

Ill. 1. Les éléments d'aménagement des circuits *Via Equidia*: 1 – trace du circuit, 2 – signalétique, 3 – stationnement, 4 – abreuvoir, 5 – grange-abri, 6 – toilettes sèches, 7 – abris chevaux, 8 – enclos-paddock, 9 – prairie, 10 – table de pique-nique, 11 – point de vue, 12 – séchoir-abri, 13 – cabane en châtaignier-abri, 14 – mare et abreuvoir, 15 – étang, 16 – rampe d'accès, 17 – cabane «Baron Perché», 18 – pigeonnier, 19 – croix-calvaire, 20 – amphithéâtre antique, 21 – fouilles archéologiques, 22 – abbaye cistercienne (dessin J. Furgalska)

jeździeckich i stopnia zainteresowania zabytkami regionu. Celem projektu jest również przywrócenie do życia i ochrona wymierających rzemiosł związanych z tradycyjnym użytkowaniem konia – tej „najpiękniejszej zdobyczy ludzkości”. Towarzyszyć temu ma rewaloryzacja i rewitalizacja zabytkowych miejsc i obiektów związanych z transportem konnym (kuźnie, karczmy, zajazdy). *Via Equidia* proponuje również udostępnienie, na wspólny użytek jeźdźców, piechurów i cyklistów, już istniejących, zaadaptowanych na potrzeby turystyki specyficznych miejsc i obiektów (postoje, popasy, schroniska, wodopoje, brody, sanitariaty, oznakowanie) (il. 1).

Podstawową korzyścią z powstania szlaków *Via Equidia* jest wzrost zainteresowania jeździectwem, powożeniem końmi, ich hodowlą, rzemiosłem itd., a także dziedziectwem kulturowym i ochroną krajobrazów terytoriów objętych projektem. Docelowo spowodować ma to rozwój ekonomiczny wszystkich dziedzin związanych z jeździectwem, turystyką pieszą i rowerową, oraz nowe podejście do zachowania i utrzymania dobrego stanu, „historycznej”

abreuvoirs, gués, sanitaires sèches, signalétique) partagés par les cavaliers, les randonneurs et les cyclistes (ill. 1).

Le principal intérêt des sentiers *Via Equidia* est la création d'animations autour du cheval et de l'équitation et, en même temps, l'augmentation de l'intérêt pour le patrimoine culturel et la protection des paysages naturels sur les territoires concernés par le projet.

Cette action a des conséquences positives sur le développement économique de tous les domaines liés à la randonnée à cheval, en vélo, ou à pied, au tourisme. Elle propose une nouvelle approche de préservation et de maintien du bon état du réseau de routes «historiques» et de la protection du paysage. Il aurait également un effet bénéfique sur les décisions actuelles concernant les tracés de nouvelles routes et des nouveaux chemins, leur meilleure insertion dans les paysages existants.

Ces interventions vont renforcer l'identité de la région, participeront à la découverte de son histoire, de ses paysages, de ses monuments et au maintien de sa mémoire collective. Par ses actions *Via Equidia* va contribuer

sieci dróg. Będzie to także miało korzystny wpływ na obecnie podejmowane decyzje dotyczące przebiegu nowych dróg i szlaków, lepsze wtopienie ich w istniejący pejzaż. Wraz z rozwojem turystyki konnej poprawi się ochrona wartości substancji zabytkowej związanej z użytkowaniem koni oraz tradycyjnych rzemiosł i zawodów z nim związanych. Wynikiem tych działań będzie wzmocnienie identyfikacji z tożsamością regionu, odkrywanie jego historii, jego krajobrazu i zabytków, podtrzymanie pamięci zbiorowej mieszkańców oraz wzmocnienie więzi pomiędzy różnymi kategoriami społeczeństwa.

Via Equidia Cisterciena

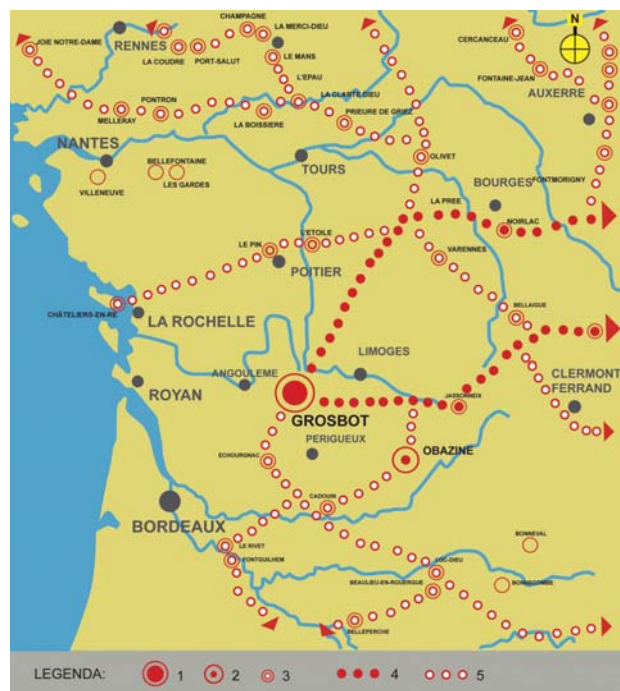
Via Equidia Cisterciena to jedna z propozycji szlaku tematycznego łączącego nitią starych dróg zabytkowe zespoły cysterskie i pocysterskie. To idea przemieszczania się nie tylko w przestrzeni, ale i w czasie, i w innym „prastarym” rytmie (il. 2).

Jak wiadomo, cystersi to zakon, który już od początku swojego istnienia związany był i z „niebem”, i z „ziemią”. W jego ideologii praca fizyczna była nie tylko jednym z podstawowych elementów życia zakonnego, lecz także funkcjonowania instytucji klasztoru [1, s. 36–38]. Powszechnie znane są osiągnięcia cystersów w filozofii, literaturze i naukach ścisłych, ich zdobycze w technice, rzemiośle, uprawie roli i hodowli. Zakon ten udoskonalił użycie siły wodnej w klasztornych młynach, a jej moc skanalizował i doprowadził do pól i ogrodów. Użytkował w nowy sposób pola uprawne i zarządzał lasami. Cysterskie ziołowe ogrody dostarczały lekarstw, a system selekcji udoskonalił hodowlę bydła, owiec, koni, ryb i pszczół. Siłę ognia i właściwości żelaza mnisi wykorzystali w kuźni. Swoje osiągnięcia gospodarcze i ekonomiczne rozpowszechnili w całej Europie, od Francji do Ukrainy. To odkrywaniem, udokumentowaniem i wykorzystaniem odgrzebanych starych szlaków ich podróży zajmuje się *Via Equidia Cisterciena*.

Pierwszym zlokalizowanym na mapie departamentu Charente pocysterskim obiektem na szlaku *Via Equidia Cisterciena* jest opactwo Grosbot [2, s. 215–216]. Leży ono w południowo-wschodniej części departamentu, w gminie Charras, na terenie zespołu gmin Seuil Charente-Périgord, w Krainie Horte et Tardoire. Dostępne jest z drogi łączącej stolicę departamentu Angoulême z miastem Périgueux, stolicą sąsiedniego departamentu Dordogne. W niewielkiej odległości od opactwa zwiedzić można wiele innych interesujących obiektów, takich jak ufortyfikowany kościół św. Vivien [3, s. 64–65], zabytkowe ogrody [4, s. 14] i zespół pałacowy z XVII–XIX w. we wsi Charras [2, s. 214]. Trasa prowadząca do opactwa dochodzi również do malowniczych wsi, dawniej do niego należących. Okoliczne ścieżki pełne są leśnych zakamarków i pięknych punktów widokowych.

Opactwo Grosbot

Jedną z pierwszych map, na których widnieje opactwo, jest mapa francuskiego kartografa Cassiniego z XVII w. [5, s. I]. Widoczny jest na niej ogromny zespół lasów krainy Horte, który nadał nazwę opactwu Grosbot – „Opactwo

Il. 2. Fragment szlaku *Via Equidia Cisterciena* w południowo-zachodniej Francji: 1 – opactwo cysterskie Grosbot, 2 – opactwo cysterskie Obazine, 3 – inne opactwo cysterskie, 4 – główny szlak do Europy Wschodniej, 5 – inne trasy szlaku (oprac. J. Furgalska)

III. 2. Circuit *Via Equidia Cisterciena* dans le Sud-Ouest de la France: 1 – l’abbaye cistercienne de Grosbot, 2 – l’abbaye cistercienne d’Obazine, 3 – autres abbayes cisterciennes, 4 – le circuit principal vers l’Europe de l’Est, 5 – autres circuits possibles (dessin J. Furgalska)

à consolider les liens sociaux entre les différentes catégories de la société.

Via Equidia Cisterciena

Via Equidia Cisterciena est une proposition de «circuits à thèmes». Ce peut être des voyages le long des chemins par lesquels les convois cisterciens partaient de la «maison mère» pour bâtir les nouvelles abbayes, «filles». Ces routes ont été traversées dans les deux sens. Elles ont participé à l’échange des expériences et au renforcement des liens économiques entre les abbayes, leurs «granges» et leurs hameaux. Les circuits *Via Equidia Cisterciena* utilisent les anciens réseaux des routes et des chemins et proposent le voyage dans l’espace, mais aussi dans le temps, dans un autre rythme, un autre mouvement, au rythme des pas des chevaux (ill. 2). *Via Equidia Cisterciena* propose les premiers circuits en Charente. Après, les tracés chemineront vers les départements limitrophes, et ensuite sur les traces internationales, entre la France et l’Europe de l’Est.

Depuis le début de son existence l’ordre des cisterciens est associé, non seulement «au Ciel», mais aussi «à La Terre». Dans son idéologie, le travail physique n’était pas uniquement un des éléments fondamentaux de la vie dans le couvent, mais également la base de son fonctionnement [1, p. 36–38]. Les Cisterciens participent au progrès autant en science, littérature et philosophie, dans l’art et l’artisanat, que dans l’agriculture et l’élevage et la gestion

Dużego Lasu” (*Grossus Boscus*) [1, s. 256]. Dolina niewielkiej rzeki Manore dopełnia obrazu idealnej lokalizacji tego historycznego zespołu. Woda obecna jest również w pierwotnej nazwie opactwa *Fontaine Vive* – Opactwo Żywego Źródła, które bije do tej pory na pobliskiej łące.

Na podstawie archiwalnych dokumentów wiadomo, że obok wsi Grosbot istniały, jedno po drugim, dwa opactwa. Pierwsze, *Font-vive*, *Fontis-vivi*, założone było już w 975 r. Swoją nazwę zawdzięczało bijącemu na pobliskiej łące źródłu. Najstarsze odkryte tu elementy, wydobyte w czasie prac archeologicznych [6, s. 161–163], datuje się na XII w. Sarkofagi, mauzoleum – kaplica grobowa wykonane z dużą subtelnością i znajomością sztuki kamienniarstwa świadczą, że pierwsze, przedcysterskie opactwo zbudowane było prawie w tym samym miejscu. W 1166 r. opactwo przekształciło się, pod wpływem macierzystego opactwa Obazine, w obediencję cysterską [7, s. 50]. Fundację tę zawdzięczamy rodzinie de La Rochefoucauld z Marthon [2, s. 216], która wraz z innymi dobroczyńcami, takimi jak książę de Lusignan i Monsieur de Mareuil, nadała im liczne własności ziemskie. W XII i XIII w. bogate Grosbot zarządzało wieloma grangiami w całym regionie. Jego posiadłości rozciągały się od La Rochelle aż do Périgueux. Posiadało liczne młyny wodne, kuźnie, domy w Angoulême, w La Rochefoucauld i w Périgueux, kaplicę Obezine w Angoulême [8, s. 15–16]. Na początku na roli pracowali konwersi, ale od XIV w., po wielkich epidemiach dżumy i wojnie stuletniej cała ziemia stała odłogiem. W celu ratowania dóbr przeor wydzierzał ziemię. Historia nie oszczędziła klasztoru podczas wojen religijnych. Hugenoci splądrowali budynki, rozbierając nawet więzby dachowe. *W 1568 mnisi zostają wygnani przez Vincenta de Villars z Mainzac, który przywłaszcza sobie dobra opactwa i sprzedaje ziemię. Mnisi powracają w 1580 roku do opactwa kompletnie zrujnowanego [...] Rekonstrukcję rozpoczyna Jean de la Font, sprawując obowiązki przeora od 1641 do 1673 roku. To jemu zawdzięcza opactwo budynki skrzydła północnego i wschodniego. Od 1674 do 1722 roku opactwo rządzone jest przez przeorów „commenditaires”. W 1722 roku Claude-François Léoutre powołany jest na przeora „régulier” i to on wydaje polecenie na budowę północnego i zachodniego skrzydła* [9]. Podczas rewolucji francuskiej budynki opactwa zostały, jak wiele innych dóbr kościelnych, sprzedane jako „dobro państwowe” i następnie przekształcone na budynki mieszkalne. Kościół zamieniono w stodołę [3, s. 65, 66].

Opactwo długo zmieniało właścicieli, aż do 1991 r., w którym to zostało przejęte przez Anglików. Pani Ann Evans i Jonathan Clowes do tej pory kontynuują renowację budynków i zagospodarowanie ogrodów.

23 X 1992 r. Prefekt Regionu Poitou-Charentes wydał dekret o wpisaniu na dodatkową listę zabytków wszystkich budynków opactwa Grosbot w gminie Charras, a także elementów architektury (ogrodzenie, baseny-fontanny, system hydrauliczny) na parcelach katastralnych z numerem 75, 76, 77, 78, 79 i 208 w sekcji A. 5 VII 1993 r. do francuskich zabytków zostały zaklasyfikowane ruiny kościoła (*vestiges*), północny transept, cały teren, na którym położony jest kościół i sala kapitularna do niego przylegająca.

forestière. Dans les couvents cisterciens de nouvelles techniques voient le jour, ou sont enrichies, améliorées pour faire fonctionner les moulins, les forges, les fonderies, les verreries. Les moines-médecins et herboristes soignent les malades nécessiteux et les riches donateurs. Les cisterciens jardinent, cuisinent, élèvent. De nouvelles races de bovins, d’ovins et d’équidés voient le jour. Les moines blancs bâtissent les viviers, posent les canaux d’irrigation, d’adduction d’eau, sculptent les fontaines et les lavabos. C’est pour transmettre cet héritage que *Via Equidia* veut mettre en place les cartes, les fiches et les guides concernant les endroits à visiter.

La première étape proposée en Charente est l’abbaye de Grosbot (*Boscos Grossus*) [2, p. 215–216]. Cette abbaye est située sur la commune de Charras, faisant partie de la Communauté de Communes Seuil Charente-Périgord, sur le territoire du Pays Horte et Tardoire. À proximité immédiate de l’abbaye, il est possible de visiter l’église fortifiée St-Vivien à Charras [3, p. 64–65], les jardins [4, p. 14] et le château des XVIIe et XIXe siècles [2, p. 214], l’église de Rougnac, sa crypte et plusieurs logis alentour. Les chemins proposés traversent les hameaux et villages pittoresques, appartenant auparavant à l’abbaye. Ils nous mènent par des bois très anciens, des lieux chargés d’histoire. Les jolies perspectives et panoramas sont à découvrir et à admirer dans les endroits remarquables et intéressants.

L’abbaye de Grosbot

L’abbaye de Grosbot est située dans la partie sud-est du département de la Charente. Elle est accessible par la route reliant la ville d’Angoulême avec la ville de Périgueux, deux capitales de départements voisins, Charente et Dordogne. Une des premières cartes sur laquelle est apparue l’abbaye de Grosbot est la carte du XVIIe siècle dessinée par le cartographe français Cassini [5, p. I]. Ce document représente l’Abbaye au milieu d’un énorme ensemble forestier. La forêt d’Horte transmet son nom à l’ensemble abbatial, abbaye de Grosbot – «*Grossus Boscus*» [1, p. 256] – «*Abbaye de Grande forêt*». La vallée de la petite rivière Manore complète l’image de la situation idéale de cet ensemble cistercien. L’eau est également présente dans le nom d’origine de l’abbaye, *Fontaine Vive* – «*Abbaye de la Source Vivante*». Jusqu’à aujourd’hui la petite source jaillit sur une prairie voisine.

Sur la base des documents d’archives, il est connu que, à côté du village de Grosbot, existaient, l’une après l’autre, deux abbayes. La première, *Font-vive*, *Fontis-vivi*, était déjà fondée en 975. Son nom vient de la source présente à l’ouest de l’ensemble abbatial. Les plus anciens éléments découverts ici, au cours de fouilles archéologiques [6, p. 161–163] datent du XIIe siècle. Sarcophages et mausolée – chapelle funéraire conçue avec une grande subtilité et une grande connaissance de l’art de la pierre de taille témoignent que, la première abbaye antérieure à la règle cistercienne a été construite presque au même endroit. En l’an 1166, l’abbaye devint, sous l’influence de l’abbaye d’Obazine, d’obédience cistercienne [7, p. 50]. Elle doit sa fondation à la famille «de La Rochefoucauld» de Marthon [2, p. 216], ainsi qu’à d’autres donateurs. Le

Przykład Grosbot jest bardzo interesujący, ponieważ zachowały się w nim wszystkie elementy typowego opactwa cysterskiego. Zgodnie z regułą trzyskrzydłowy budynek klauzury rozmieszczony jest wokół wirydarza [2, s. 215–216]. W skrzydle północnym, na parterze znajdował się refektarz, pomieszczenia kuchenne i piwnice. To skrzydło od północy jest zanurzone w ziemi, od południa „wychodzi” na wirydarz. W jego murach istnieją elementy pierwotnych budowli, fragmenty otworów okiennych z XII w. Parter wyłożony jest posadzką z małych kamieni, układanych w charakterystyczne dla tych regionów motywy. Są to oryginalne *pichats*, zwane również *coeurs des demoiselles*. W skrzydle wschodnim na parterze mieścił się kapitułarz i zakrystia, bezpośrednio połączona z północnym skrzydłem transeptu kościoła. Na piętrze znajdowały się cele mnichów, dostępne ze wspólnego korytarza na zachodniej ścianie skrzydła, połączonego również z północnym transeptem. Obecnie oba otwory prowadzące do kościoła są zamurowane, jednak ślady kamiennych obramowań świadczą o pierwotnym połączeniu. Dachy tych dwóch budynków mają formę mansardy pokrytej w górnej części płaską dachówką, w dolnej zaś łupkiem. To rozwiązanie zostało zachowane w czasie ostatniej renowacji.

Skrzydło zachodnie to budynek, który przeznaczony był na pobyt braci świeckich. Składał się on z pomieszczeń gospodarczych, kuchni i sypialni konwersów. Bezpośrednio od zachodu sąsiadował z dziedzińcem zewnętrznym, który dawał dostęp do budynków gospodarczych, stajen, brodzika i do południowego portalu głównej bramy wejściowej. Na południe od niej, poprzez sieć dróg, opactwo zachowywało łączność z okolicznymi gospodarstwami, zagrodami i wioskami mu podlegającymi.

Wirydarz, pierwotnie służący do medytacji, kontemplacji był również ogrodem wewnętrznym dla mnichów. W centrum kwadratu zachował się kamienny basen. Ta centralna fontanna mogła służyć do ablucji, ale miała również znaczenie symboliczne. Po krużgankach wirydarza istnieją ślady w postaci posadzki z małych kamieni, widocznej wzdłuż ściany południowej skrzydła północnego, ściany zachodniej skrzydła wschodniego i pod północnym murem nawy kościoła. W północno-wschodnim narożniku wirydarza zachowała się niewielka zdobiona wnęka grobowa (*enfey*). W murach byłych krużganków istnieją ślady po więźbie dachowej. Liczne rzeźbione kamienne nagrobki i sarkofagi wystawione w wirydarzu świadczą o długiej historii opactwa.

Południowym zamknięciem wirydarza jest kościół klasztorny [3, s. 66], [10, s. 25, 33, 73, 84, 85, 149, 150, 157]. Zbudowany prawdopodobnie w XII w. jest ciekawym, typowym dla regionu przykładem jednonawowej budowli na planie prostego krzyża łacińskiego. Nawa jest podzielona na trzy przęsła [11, s. 120]. Na jej wschodzie, za skrzyżowaniem transeptu mieści się chór z półkolistą absydą. Również oba ramiona transeptu wyposażone były w niewielkie półkoliste kaplice, otwarte w ich wschodnich ścianach. Te elementy transeptu nie zachowały się jednak do naszych czasów. Zastąpiono je, prawdopodobnie po dużych zniszczeniach w czasie wojen religijnych, prostymi oknami. Innym elementem charakterystycznym dla regionu jest kopała. W kościele opactwa Grosbot do

Prince de Lusignan et Monsieur de Mareuil lui ont donné plusieurs propriétés. Au cours des XIIe et XIIIe siècles l'Abbaye de Grosbot gérait plusieurs «granges» dans toute la région. Ses possessions s'étendaient de La Rochelle jusqu'à Périgueux. Il y avait de nombreux moulins à eau, des forges, des maisons à Angoulême, à La Rochefoucauld et à Périgueux, et bien sûr la chapelle d'Obezine à Angoulême [8, p. 15–16]. Au début des travaux physiques ont été menés par les frères convers, mais depuis le XIVe siècle, après la grande épidémie de peste et la guerre de Cent ans, les terres ont été abandonnées. Pour leur remise en état, l'abbé choisit l'arrentement perpétuel.

L'histoire n'a pas épargné l'abbaye de Grosbot pendant les guerres de Religion. Les Huguenots ont pillé les bâtiments, démonté la charpente des toitures. *En 1568, les religieux furent chassés par Vincent de Villars de la maison de Mainzac qui s'appropriä les revenus et vendit les terres. Les moines ne purent rentrer chez eux que douze ans plus tard. Un document de l'époque constate l'abandon de Grosbot: Les bâtiments sont ruinés, l'eau traverse les voütes, les murs d'une des chapelles ont des fissures qui mesurent jusqu'à trente centimètres. La voüte du clocher au-dessus du chœur n'a plus de tuile. La nef n'a plus de couverture. Seule la première travée est encore voütee (le dernier tiers s'est effondré en 1991). Heureusement, l'abbaye fut reconstruite par l'abbé Jean de la Font (nommé en 1641, mort en 1673) et sous son impulsion, l'abbaye très éprouvée jusqu'alors, connut pour un temps, une certaine prospérité. On lui doit les bâtiments conventuels face à l'est et au nord* [9]. Pendant la Révolution française, les bâtiments de l'abbaye furent, comme de nombreux autres biens ecclésiastiques vendus comme un «bien public» et ensuite convertis en bâtiments d'habitation. L'église fut transformée en grange [3, p. 65, 66].

L'abbaye a changé plusieurs fois de propriétaires. C'est en 1991 que Mme Ann Evans et M Jonathan Clowes en font l'acquisition. Ce couple d'anglais passionné s'investit depuis plus de vingt ans dans la rénovation des bâtiments et l'aménagement des jardins.

Le 23 octobre 1992 le Préfet de la Région Poitou-Charentes a promulgué un décret sur l'inscription de l'abbaye de Grosbot à l'inventaire supplémentaire des monuments historiques: *L'ensemble des bâtiments abbatiaux Grosbot à Charras, ainsi que les éléments architecturaux contenus dans les parcelles n° 75, 76, 77, 78, 79 et 208 section A du cadastre. Le 5 Juillet 1996, le ministre de la culture et de la francophonie a classé parmi les monuments historiques: les vestiges, le bras de transept nord, le sol correspondant à l'emprise de l'abbatiale et la salle capitulaire attenante de l'abbaye de Grosbot à Charras [...].*

L'exemple de l'abbaye de Grosbot est très intéressant, car tous les éléments d'une abbaye cistercienne typique ont été préservés. Conformément à la règle, tous les bâtiments conventionnels ont été bâtis autour d'une cour carrée [2, p. 215–216]. L'aile nord au rez-de-chaussée contient un réfectoire, une cuisine et une cave. Le bâtiment est enterré côte nord. Au sud il est «de plain pied» avec le jardin intérieur. Dans ses murs existent les vestiges des éléments de structure d'origine, fragments des fenêtres du XIIe siècle ont été découverts lors des travaux de restaura-

naszych czasów zachował się tylko jej fragment. Zbudowana była na skrzyżowaniu transeptu z nawą – duża jej część zawałowała się w 1991 r. Do dzisiaj przetrwał fragment z okrągłym otworem do wciągnięcia dzwonu. Takie samo kopulaste rozwiązanie zobaczyć można również w małym kościele w Charmant, w Charente. Bardziej rozbudowanym przykładem jest katedra w Angoulême, której cała nawa główna pokryta była i jest kopułami (*église à fil des coupôles*) [11, s. 256–258]. To ciekawe rozwiązanie architektoniczne prawdopodobnie zapożyczono jest z architektury Bizancjum i z budowli arabskich architektów, którzy się na niej wzorowali. Liczne wyprawy krzyżowe były momentami wymiany kulturalnej Wschodu z Zachodem.

Kościoły pokryte kopułami, obecne na całym południowym zachodzie Francji, odpowiadały swoim rozwiązaniem regule i ideologii cysterskiej [11, s. 196, 197]. Bez ozdób, przyciągały wzrok pięknem kamienia, wzniosłością budowli, oddechem kopuł, przemawiały jasnością planu i perfekcyjnym wykonaniem kamiennej rzeźbiarki. Składały hołd twórcom, świadczyły o talencie budowniczych i hojności fundatora. Przykładem na to jest właśnie omawiany kościół Świętej Marii Panny (Notre Dame) w opactwie cysterskim w Charente.

O gospodarczej działalności mnichów z Grosbot świadczą zachowane do dziś stawy z wykorzystującymi wodę konstrukcjami, system hydrauliczny, podział parcelowy terenów historycznie należących do opactwa oraz istniejące i wciąż używane nazwy tych parceli. Po prawie dziesięciu wiekach stare źródło, położone na niewielkiej łące na zachodzie opactwa ciągle funkcjonuje, zasilając w życiodajny płyn okoliczne pola, stawy, ogrody i lasy. Woda, jak w modelowych założeniach cysterskich, jest jednym z najważniejszych elementów kompozycji i życia opactwa Grosbot. Od źródła począwszy, poprzez strumień, kanały irygacyjne, baseny rybne i stawy jest ona kręgosłupem, centralną osią kompozycji i organizacji gospodarczej tego zespołu klasztorowego.

Ważnym elementem pejzażu wokół opactwa są również istniejące od wieków lasy oraz szpalery drzew. Jedną z piękniejszych pozostałości jest zachowany fragment alei grabowej, posadzonej na głównej osi niewielkiej kapliczki. Jest ona położona na wschód od absydy południowego skrzydła transeptu. Kapliczka ta, podobna do małej, otwartej od wschodu grotty, gościła przez wiele wieków figurę Świętej Quitterie. Miejsce to było do niedawna jeszcze świadkiem corocznych pielgrzymek. Dalej na zachód widoczny jest kościół i brama otwarta w kamiennym ogrodzeniu, będącym przedłużeniem jego zachodniej fasady. Przestrzeń za tą bramą służyła dawniej na przyjęcie gości z zewnątrz, ich pojazdów i zwierząt. To tu prawdopodobnie mieściła się stróżówka. Przed skrzydłem zachodnim zabudowań konwentualnych rozciąga się ogród otoczony kamienną ażurową balustradą, której rytm skandują wysokie rzeźbione słupy. W jego centrum znajduje się okrągły basen. W przestrzeni między murem zewnętrznym i ogrodem zachodnim znajdowały się budynki gospodarcze, których kilka fragmentów zobaczyć można jeszcze dzisiaj. W zewnętrznym ogrodzeniu zachowała się brama południowa, która pierwotnie była głównym wejściem na teren opactwa.

Le sol au rez-de-chaussée est recouvert de petites pierres blanches, disposées en motifs caractéristiques de ces régions. Voici les «pichats» appelé aussi «cœurs de demoiselles». L'aile orientale, au rez-de-chaussée contient une salle capitulaire et une sacristie, communiquant directement avec le bras de transept nord. À l'étage, les cellules des moines étaient accessibles par le couloir commun accolé au mur ouest. C'est par ce passage qu'ils pénétraient dans le bras de transept nord de l'église. Actuellement les deux ouvertures menant à l'église sont murées, mais les traces des encadrements en pierre de taille témoignent de la liaison initiale avec l'église. Le toit actuel de l'aile est et de l'aile nord est en forme de mansarde, couverte en partie haute avec la tuile plate, en partie basse avec l'ardoise. L'ardoise a remplacé la tuile plate au XIXe siècle. Cette solution a été préservée au cours de la dernière restauration.

L'aile ouest de l'abbaye était destinée au séjour des frères convers. Elle était composée des pièces de service, de stockage, de la cuisine et des cellules des frères laïcs. Son mur oriental, percé d'ouvertures, permettait la vue sur le jardin intérieur. La façade ouest s'ouvre actuellement sur un jardin orné d'un bassin circulaire, souligné par les garde-corps avec balustres sculptés et piliers en pierre. Le toit actuel de l'aile ouest, est à trois ponts, couvert de tuiles canal, souligné par une corniche en pierre. L'ensemble des bâtiments côté ouest, comprenant la façade occidentale de l'église donnait accès à la cour extérieure. Cet espace, fermé par le mur d'enceinte était dévolu à la réception des visiteurs, des voitures avec la marchandise et des animaux. C'est probablement ici, qu'était situé le bâtiment du «gardien». Jusqu'à aujourd'hui existent les vestiges de plusieurs bâtiments agricoles. Un pédiluve-abreuvoir est accolé au mur ouest. Le portail sud, qui, à l'époque faisait office de porte d'entrée principale donnait l'accès à un réseau de routes, par lesquelles l'abbaye était reliée avec les fermes et les villages environnants.

La cour intérieure du cloître, aménagée en jardin, était, à l'origine conçue pour la méditation et la contemplation spirituelle. Une vasque avec une margelle en pierre occupe toujours le centre du carré. Ce bassin-fontaine, pouvait être utilisé pour les ablutions, mais avait aussi une signification symbolique, baptismale. Dans les murs de la cour nous pouvons distinguer encore aujourd'hui les traces de la charpente du déambulatoire. Au sol, le pavage composé de petites pierres est visible le long du mur sud de l'aile nord, du mur ouest de l'aile est, et la paroi nord de la nef de l'église. Dans ce mur, un petit enfeu est visible près de l'angle nord-est de la cour. Dans l'enceinte de l'ancienne cour du cloître de nombreuses pierres tombales et sarcophages sculptés témoignent de la longue histoire de l'abbaye.

La partie sud de l'ensemble est fermée par la petite église [3, p. 66], [10, p. 25, 33, 73, 84, 149, 157], construite vraisemblablement dans le troisième quart du XIIe siècle. C'est un exemple intéressant et très représentatif de l'architecture de la région: une construction sur le plan d'une simple croix latine, à nef unique. La nef est divisée en trois travées [11, p. 120], couvertes à l'origine par une voûte en berceau. Il reste seulement, dans quelques endroits, les

Pocysterskie budynki opactwa Grosbot przeszły, z wyjątkiem kościoła, generalną i bardzo szczegółową renowację. Dostosowano je do współczesnych wymogów mieszkalnych, zachowując jednak w jak największym stopniu autentyczne elementy widoczne przed renowacją i odkryte w jej trakcie. Projekt architektoniczny, prace konserwatorskie i budowa prowadzone były od 1992 do 2003 r. pod kierunkiem architekta-konserwatora Phillippe'a Oudin (tytuł w języku francuskim: *Architect en Chef des Monuments Historiques*). Prace restauratorskie kościoła rozpoczęto w roku 2012.

Elementy „świata koni” opactwa

Rysunek dróg i ścieżek wokół opactwa jest prawie niezmienny i pokrywa się z trasami sprzed dwustu laty. Ich dokładny przebieg śledzić można na dostępnych w każdym merostwie planach katastralnych Napoleona. *Via Equidia* pragnie zachować ich przebieg i ochronić od zapomnienia historyczne nazwy traktów i ścieżek. Nazwy wytyczonych szlaków zgodne będą więc z ich pierwotnym wzorem na mapach katastralnych z początku XIX w.

Na terenie opactwa i w bezpośrednim jego sąsiedztwie znaleźć można kilka bardzo interesujących przykładów kompozycji szpalerów i alei drzew. W pobliżu kościoła istnieje, wspomniany już powyżej, fragment starej alei grabowej dochodzącej do wschodniego muru południowego skrzydła transeptu. Obecni właściciele podkreślili jej ważność, przedłużając ją nowo posadzonym szpalerem dzikich czereśni. Prowadzą one od bramy wschodniej na zachód. Droga ta, wybrukowana polnymi kamieniami, ciągnie się wzdłuż starego żywopłotu, malowniczego stawu i strumienia po prawej stronie oraz dębowego lasu po lewej. Na efekt perspektywiczny tego założenia należy jeszcze poczekać, gdyż to tylko grube pnie dużych, regularnie rozmieszczonych drzew mają edukacyjny wpływ na konie. Ukierunkowują one ich przemieszczanie, nakazują dyscyplinę i regularność. Taki sam efekt wywiera ta kompozycja na zwiedzających piechurów, rowerzystów i jeźdźców.

Innym przykładem kompozycji z drzew jest tunel z leszczyny, który wychodząc z południowej bramy i kierując się na zachód, okala od południa łąkę z bijącym źródłem. Jest początkiem marszruty łączącej opactwo z wsią Grosbot. Jego cień działa uspokajająco i sprzyja odpoczynkowi, relaksacji. Z tej samej bramy wychodzi na południe inny szlak, przesklepiony konarami starych drzew. Była to stara, główna trasa do opactwa. O jej ważności świadczą fragmenty murów i ruiny dwóch ogromnych słupów rozmieszczonych po obu stronach drogi, w sąsiedztwie bramy południowej. To uporządkowaniem takich dróg i renowacją elementów kamieniarki im towarzyszących będą się zajmowali organizatorzy *Via Equidia*.

Nieopisanym jeszcze elementem świata koni jest brodzik (*pediluve*), miejsce kąpieli i wodopój dla zwierząt domowych. Położony jest on w zachodniej części zespołu pocysterskiego Grosbot, pomiędzy łąką, na której bije źródło, a ogrodem obwiedzionym XVII-wieczną kamienną balustradą. W najbliższym jego sąsiedztwie znajdują się ruiny zespołu zabudowań gospodarczych opactwa. Element ten, zbudowany z kamiennych bloków, był używany do pielę-

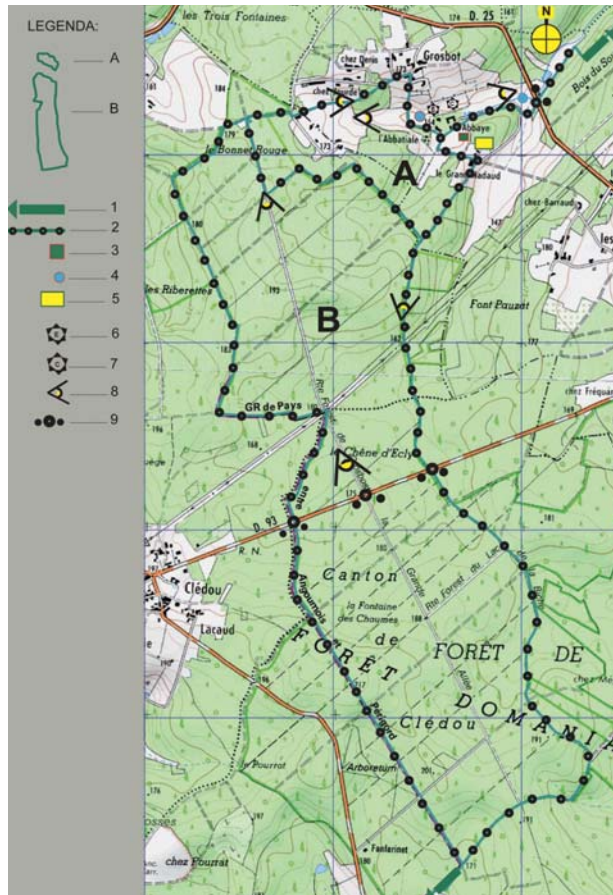
départs de cet ouvrage. Après la croisée du transept, à l'est, le chœur se termine par une abside comportant une voûte en cul-de-four. Les deux bras de transept avaient aussi les absidioles dans leurs murs est. Cependant, ces éléments n'ont pas été préservés jusqu'à nos jours. Elles ont été remplacées, probablement, après les dégâts consécutifs aux guerres de Religion, par de simples baies. Un autre élément caractéristique de la région est la présence de coupoles. L'église de l'abbaye de Grosbot a conservé jusqu'à aujourd'hui seulement une partie de la coupole (une grande partie de celle-ci s'est effondrée en 1991). Elle a été posée sur quatre pendentifs, à la croisée du transept et équipée d'un oculus (une ouverture qui permettait le passage des cloches). Une solution similaire est présente dans une autre petite église en Charente, à Charmant. Un autre exemple, plus grand est la nef de la cathédrale d'Angoulême, couverte des plusieurs coupoles (*église à file de coupoles*) [11, p. 256–258]. Cette solution architecturale intéressante et grandiose a été probablement empruntée à l'architecture byzantine et aux constructions arabes, copiée et répétée en d'innombrables variantes. Ainsi, les croisades étaient aussi le temps d'échange d'idées et des moments d'influences culturelles entre l'Est et l'Ouest.

Les églises couvertes de coupoles étaient présentes partout dans le Sud-Ouest de la France et correspondaient parfaitement à la règle et à l'idéologie cistercienne [11, p. 196, 197]. Simples, sans décors superficiels, elles attiraient l'œil par la beauté de la pierre, parlaient par le souffle d'une série des dômes, par la simplicité du plan et la perfection d'exécution de la taille de pierres. Elles rendaient hommage au Créateur, témoignaient du talent des bâtisseurs et de la générosité du fondateur. L'église Notre-Dame de l'abbaye de Grosbot fait justement partie de ces exemples.

Tout l'ensemble des constructions présentes sur place à Grosbot témoigne du développement de l'abbaye. Que ce soient les étangs avec leurs viviers, le système hydraulique, la division parcellaire des terrains et les noms de ces parcelles correspondant aux activités agricoles exercées sur ces terrains, tout affirme l'importance, la diversité des investissements et le grand dynamisme économique des moines cisterciens. L'eau est, dans le monde idéal des cisterciens, un des éléments le plus important, structurant le positionnement, la composition et la vie dans l'abbaye. Après presque dix siècles, la vieille source, cachée dans la petite prairie au sud de l'abbaye bouillonne toujours. Elle alimente les canaux, remplit le lavabo, elle coule dans les étangs, arrose les champs et les forêts. Elle irrigue, elle apaise la soif et donne la vie. Elle est donc, dans la composition, la colonne vertébrale et l'axe de l'organisation de la vie spirituelle et économique de l'ensemble monacal.

D'autres éléments fondamentaux du paysage, présents depuis des siècles autour de l'abbaye sont les forêts et les alignements d'arbres. L'abbaye de Grosbot est située au cœur de la Forêt d'Horte, l'un des plus importants et plus vastes espaces forestiers du département de la Charente et aussi de son département voisin, La Dordogne. L'un des plus beaux vestiges d'alignement d'arbres présents dans l'enceinte de l'abbaye est un fragment de l'allée de charmes. Il nous conduit, le long de l'axe de l'abside du bras de transept sud vers une petite chapelle dédiée

II. 3. Międzynarodowy szlak konny *Via Equidia Cisterciena* wokół opactwa Grosbot: A – trasa krótka, B – trasa długa, 1 – kierunek szlaku, 2 – przebieg szlaku, 3 – parking, 4 – wodopój, 5 – łąka lub wybieg dla koni do dyspozycji, 6 – zabytek związany z jeździectwem i koniami, 7 – klasztor cysterski, 8 – punkt widokowy, 9 – zabezpieczone przejście przez jezdnię (oprac. J. Furgalska)

III. 3. Circuit *Via Equidia Cisterciena* autour de l'abbaye de Grosbot: A – petite boucle, B – grande boucle, 1 – direction vers d'autres circuits, 2 – le trace du circuit, 3 – parking, 4 – abreuvoir, 5 – enclos-paddock mis à la disposition, 6 – patrimoine équestre à voir – à visiter, 7 – abbaye cistercienne, 8 – point de vue, 9 – passage sur la route à sécuriser («gendarme couché», limitation de vitesse et autre signalétique de sécurité) (dessin J. Furgalska)

nacji i toalety koni, których wrażliwe pęciny zanurzano w wodzie wypełniającej basen. Brodzik ma kształt podkowy, otoczony jest niewysokim murem pełniącym funkcję balustrady. Zabezpieczała ona pracujących przy koniach przed upadkiem, a jej kształt umożliwiał chodzenie w wodzie zwierząt trzymany na lonży. Łagodna krzywa podkowy ułatwiała opiekunom koni prowadzenie ich do wody w spokojnym rytmie i na bezpieczny dystans. W świecie koni do tej pory stosuje się kąpiele wodne, a ich leczniczy i zapobiegawczy (masaż ścięgien w wodzie rozluźnia je, zapobiega ich zrywaniu, skurczom i zmęczeniu nóg konia) wpływ znany jest każdemu koniuszemu i wszystkim jeźdźcom dbającym o swoje wierzchowce. Do brodzika prowadzi łagodna brukowana rampa, obwiedziona również łukową balustradą. Całe założenie przytyka do kamiennego muru oddzielającego część gospodarczą opactwa od sąsiadującej z nim od zachodu łąki. Woda do *pediluve* doprowadzona jest ze źródła małym, wyprofi-

à Sainte Quitterie. Ce petit édifice, ouvert sur l'Orient ressemble à une grotte.

Les bâtiments de l'abbaye, à l'exception de l'église ont été minutieusement restaurés. Les intérieurs ont été réadaptés aux exigences modernes, préservant, toutefois, autant que possible, les éléments authentiques, visibles avant ou découverts au cours de la restauration. La conception architecturale et les travaux de restauration, ont été réalisés, sous la direction de «l'Architecte en Chef des Monuments Historiques», M. Philippe Oudin entre 1992 et 2003. La restauration de l'église a commencé en 2012.

Les éléments du «monde du cheval» de l'abbaye de Grosbot

Les images satellites d'aujourd'hui confirment une configuration des forêts, prairies, champs, rivières et étangs inchangée depuis des siècles. Le dessin des routes et des chemins autour de l'abbaye reste également inchangé, depuis deux cents ans, identique à la plupart des tracés du cadastre napoléonien. Sur les cartes de ses itinéraires, *Via Equidia* veut garder leur forme historique et aussi, pour protéger de l'oubli, leurs anciens noms, figurant sur les plans du XIXe siècle.

Sur les terrains appartenant à l'abbaye et dans ses alentours existent plusieurs exemples d'alignements d'arbres et des allées. Une portion de l'ancienne Allée des Charmes, déjà décrite, a survécu à proximité de l'église. Il est orienté est-ouest et arrive, dans l'axe du bras de transept sud, à la petite chapelle de Saint Quitterie. Récemment, ce «chemin blanc» a été souligné par la plantation de merisiers, de la Porte Est vers l'ouest, sur toute la longueur. En calcaire, partiellement empierré, il longe à sa droite la haie vive, le vieil étang et la prairie avec le ruisseau. Une clairière de chênes s'ouvre à gauche. Pour l'effet «d'aspiration» il faut encore attendre, car seulement les gros troncs d'arbres, bien visibles et espacés régulièrement, peuvent avoir l'effet éducatif sur les chevaux. Ce type de composition paysagère a une très grande influence sur les équidés. Il dirige l'animal, suggère la discipline et régularité. Cette composition a le même effet sur les mouvements des visiteurs, les cavaliers, les randonneurs et les cyclistes.

Une autre forme de composition paysagère est présente sur le chemin de l'abbaye en direction du village de Grosbot. De la Porte Sud, en tournant à droite en direction de l'ouest, nous rentrons sous une voûte. Ce tunnel vert est un enchevêtrement de branches de noisetiers, qui forme une clôture végétale sur le pourtour de la prairie avec la source. Son ombre à un effet calmant et influence le repos et la relaxation. De la même porte, en direction du sud, un autre chemin démarre. Ici, la voûte de châtaigniers est accompagnée de très gros spécimens de marronniers d'Inde. Les vestiges des deux énormes piliers et du muret en pierre, visibles à son début témoignent de l'importance des circulations à cette endroit (accès principal à l'abbaye). Une des actions proposée par *Via Equidia* est l'inventaire des éléments d'aménagement des chemins (murs, escalier, rampes, caniveaux etc.), leur restauration et leur mise en valeur.

Un autre élément intéressant, le *pediluve*-abreuvoir est visible à l'ouest de l'abbaye, entre le jardin entouré des

lowanym w terenie rowem. Przekraczając mur, wpływa do kamiennego rynsztoku, wykutego w kamiennej platformie *lavabos* i spływa niewielką kaskadą w dół. Profil brodzika jest przedłużeniem pochylni i łagodnie opada na wschód. W murze tej konstrukcji umieszczony jest otwór ewakuacyjny wody (*trop plein*), zabezpieczony metalową kratą i połączony z systemem hydraulicznym opactwa.

Via Equidia wokół opactwa

Trasy po polach i lasach wokół niedawno odrestaurowanego zespołu pocysterskiego są integralną częścią międzydepartamentalnego i międzynarodowego szlaku *Via Equidia Cisterciena*. Z północnego wschodu na południowy zachód Grosbot jest jednym z etapów historycznej drogi, która przechodząc przez ogromny zespół leśny Forêt d'Horte, kieruje się na południowy zachód, do Dordoni. W najbliższym sąsiedztwie odrestaurowanych budynków opactwa i jego malowniczych ogrodów wyznaczono szlak **1** z dwoma wariantami (il. 3). Pierwszy z nich to mała pętla w najbliższej okolicy opactwa. Drugi wariant jest dużą pętlą, prowadzącą po okolicznych lasach i polach. Obie marszruty mają swój początek na południu od kamiennego ogrodzenia klasztoru. Aby do końca poczuć atmosferę sprzed tysiąca lat, wycieczkę warto rozpocząć trochę bardziej na północ, na przykład w lesie Bois du Boucheron. Kontynuując marszrutę z północy na południe poprzez Bois du Soulier, dochodzimy do starego kamiennego krzyża na brzegu drogi D25, z Charras do Angoulême. Po jej przecięciu dochodzimy do wschodniej bramy wejściowej opactwa Grosbot. Za linią dwóch kamiennych słupów podtrzymujących drewniane skrzydła bramy, po prawej stronie pojawia się staw. Na wprost, nowo posadzony szpaler dzikich czereśni jest naturalnym przedłużeniem starej alei grabowej, widocznej dalej, na osi kaplicy św. Quitterie. Kamienne resztki jej murów poprzedzają południowe skrzydło transeptu i chóru kościoła. Skrzydło północne transeptu, wbudowane we wschodni mur opactwa, jest niewidoczne. Wzrok przyciąga odnowione wschodnie skrzydło klasztoru. W tej elewacji uwagę zwraca doskonale wykonana stolarka *à petit bois*, wypełniająca duże okna na parterze i nieco mniejsze na piętrze i na strychu. Kontynuując w kierunku zachodnim, obok południowego muru centralnej nawy kościoła, dochodzimy do następnej bramy, otwartej w murze przedłużającym zachodnią fasadę kościoła (il. 4). Tu szlak wchodzi na teren dziedzińca zachodniego. Po lewej stronie, w murze okalającym opactwo widoczna jest pierwotna główna brama wejściowa. Podtrzymywana, zgodnie z budowlaną tradycją tego regionu, przez dwa rzeźbione kamienne słupy, umożliwia wyjście na południe.

Tutaj rozpoczyna się szlak **1**. Jego wariant **A** ma długość 3,8 km (około 45 minut marszu na koniu), a wariant **B** długość 11,5 km (około 2 godziny i 15 minut marszu na koniu). Początek obu marszrut w części północnej jest wspólny. Wędrówkę rozpoczynamy w kierunku zachodnim i drogą prowadzącą do wsi Grosbot przechodzimy pod sklepieniem starych drzew. Po lewej mijamy ruiny budynków l'Abbatiale, dawnego gospodarstwa należącego do cystersów. Na zdjęciach widoczne są resztki

garde-corps en pierre avec balustres du XVIIe siècle et le mur d'enceinte ouest. Point d'eau pour les animaux domestiques, il a été utilisé aussi pour le soin des chevaux. Maçonné, en forme de fer à cheval, son mur faisait office de garde-corps. Son couronnement est fait avec des dalles en pierre. Il a été, et est peut être toujours alimenté par la source qui bouillonne sur la prairie voisine. La forme arrondie, avec une rampe d'accès en pente douce, permettait de faire les soins des chevaux en toute tranquillité. Elle sécurisait les hommes emmenant les animaux dans l'eau des chutes, permettait le mouvement circulaire en va-et-vient des bêtes et offrait à ces derniers le confort de massage dans l'eau peu profonde, avec un sol dur. Ces traitements existent de nos jours, les gestes des palefreniers et les bienfaits d'hydrothérapie n'ont pas changé. Une rampe d'accès pavée, soulignée aussi d'un garde-corps est aménagée au sud. L'eau arrive dans le pédiluve par une petite ouverture en bas du mur ouest. Elle est acheminée, depuis la source par une rigole, à travers le mur par un caniveau sculpté dans une énorme pierre d'évier, elle dégringole et remplit le bassin. Le profil du bassin comporte une légère pente descendante vers l'est. Dans le mur, côté sud-est le trop-plein lié au système hydraulique de l'abbaye a été aménagé à mi-hauteur. Il est équipé encore d'une grille en fer forgée.

Via Equidia autour de l'abbaye de Grosbot

Les balades autour de l'abbaye de Grosbot font partie des circuits interdépartementaux et internationaux de *Via Equidia Cisterciena*. L'abbaye de Grosbot est l'une des nombreuses étapes de la route historique, traversant le département de la Charente du nord-est vers le sud-ouest. Son tracé passe par l'ensemble forestier de la Forêt d'Horte en direction du sud-ouest, vers la Dordogne. Le premier circuit de *Via Equidia Cisterciena*, avec ses deux variantes se situe dans les alentours de l'abbaye (ill. 3). La première variante, une petite boucle, passe aux environs immédiats de l'ensemble des bâtiments abbatiaux et de ses coquets jardins. La deuxième, chemine dans les bois et à travers champs. Les deux pistes suivent le tracé des anciens chemins, inchangé depuis deux cents ans. Leur forme est restée intacte et correspond parfaitement au dessin visible sur le cadastre Napoléonien. Les deux sentiers commencent à la porte sud, au grand portail en bois, soutenu par deux piliers de pierre, situés dans le mur d'enceinte, qui protège l'ensemble de propriété. Avec l'accord des propriétaires, nous pouvons commencer le voyage plus au nord, dans le Bois du Boucheron. Le passage de Nord au Sud, à travers Le Bois de Soulier nous amène à une croix en pierre, sur la route départementale RD25, de Charras à Angoulême. En traversant la route, nous arrivons jusqu'au portail oriental de l'abbaye. Les jumeaux, les deux piliers en pierre de taille soutiennent le portail «à claire voie». La Porte est passée, la vue est attirée vers la droite, par le vieil étang. Après, en direction de l'ouest, nous continuons dans une allée cavalière plantée de jeunes merisiers. Ce chemin se prolonge naturellement dans une ancienne allée de charmes, dans l'axe de la chapelle de Sainte Quitterie. Les vestiges de cette bâtisse

II. 4. Widok na kościół i zachodnie skrzydło klasztoru w Grosbot, 2013 (fot. J. Furgalska)

III. 4. La façade occidentale de l'église et l'aile ouest de l'abbaye de Grosbot, 2013 (phot. J. Furgalska)

ki murów, a także piec do pieczenia chleba (il. 5). Czas zniszczył budynki i stworzył z nich „naturalną” dekorację. Następnie ścieżka skręca pod kątem prostym na północ i doprowadza do zabudowań wsi. Tu należy skręcić w lewo, na zachód. Przy skrzyżowaniu dróg uwagę przyciągają wspaniałe okazy kilku dębów. Niedaleko widoczny jest dom z ciekawą *girouette* umieszczoną na kalenicy dachu, niewielki, kamienny krzyż i murowana cysterna. Trasa dalej wije się na zachód. W oddali, na północy widoczne są zabudowania Chez Jourde. Przechodząc przez las, dochodzimy do skrzyżowania z dużą osią widokową, która jak struna przecina okoliczne tereny leśne. O jej dużym znaczeniu w przeszłości świadczy jej nazwa: Grande Allée – Aleja Główna. To miejsce zwane Bonnet Rouge – Czerwony Beret. Warto zatrzymać się na tym skrzyżowaniu i chwilę podziwiać drogę wspinającą się „do nieba”. Tu dwa szlaki się rozdzielają. Jeżeli podróżujemy bryczką, to tu trzeba skręcić w lewo i przejechać przez cały zespół leśny, na południe, aż do skrzyżowania z drogą D93. Skręcając w tym punkcie w lewo, na północny wschód, dotrzemy do wsi Charras, miejscowości, w której można zwiedzić wcześniej już wspomniany ufortyfikowany kościół i ogrody przy zamku.

Droga piechura i kawalerzysty, który wybrał szlak **1** i jego wariant **A** w miejscu zwanym Bonnet Rouge, skręca w lewo, na południe. Długa perspektywa widokowa Alei Główny przyciąga wzrok na południe. Następnie szlak skręca na wschód i zygzakiem, na południowy wschód, dociera do ostatniego odcinka wariantu **A**, w okolicy Le Grand Nadeau. Wariant **B** w Bonnet Rouge ciągnie się dalej na zachód i pod kątem prostym skręca na południe. Dalej, w kierunku południowym droga zagłębia się coraz bardziej w las. Szlak, wspinając się, przechodzi obok miejsca Les Riberettes. Po pewnym czasie skręca ostro w lewo, na wschód i opadając, dochodzi do Alei Główny w miejscu zwanym Le Chene d'Eclly. Tu szlak schodzi z Alei Główny, skręca w prawo i na nowo wchodzi pod konary drzew. Ten południowo-zachodni odcinek wycieczki w okolicy La Fontaine des Chaumes łagodnie wspina się 40 m w górę. Przy Arboretum zaczyna równie łagodnie opadać. Na zakręcie Głównego Szlaku Turystyki Pieszkiej z Angoumois do Perigord należy skręcić w lewo,

précèdent le bras de transept sud de l'église abbatiale de Notre-Dame. Le bras de transept nord n'est pas très visible. Il est intégré dans la maçonnerie de l'aile est du cloître. Notre vue est attirée par là. L'aile orientale a été soigneusement restaurée. Les murs sont couverts d'enduit «à l'ancienne», la maçonnerie de pierre de taille est badigeonnée, les menuiseries, avec des vitraux dans les grandes baies au rez-de-chaussée et les plus petites, à «petits bois» de l'étage sont peintes en gris clair. Continuant en direction ouest, le long du mur gouttereau sud de la nef de l'église, nous arrivons jusqu'à la porte ouest. Elle est située dans le mur qui prolonge la façade occidentale de l'église (ill. 4). Ici, le sentier pénètre dans la cour ouest. Sur la gauche, dans le mur d'enceinte de l'abbaye apparaît la Porte sud, son ancienne entrée principale. La Porte sud, contrairement à la Porte est se ferme par un portail en bois plein. Conformément à la tradition locale, les vantaux sont soutenus par les deux piliers en pierre, sculptés et couronnés de sphères en pierre. C'est la sortie vers le sud, sur la route en direction du village de Charras, du hameau Le Grand Nadeau et vers l'ouest, du village de Grosbot.

Ici commence le circuit **1**. Sa variante **A** est longue de 3,8 km (environ 45 minutes à cheval), et la variante **B**, est longue de 11,5 km (environ 2 heures 15 à cheval). Le début des deux pistes (porte sud de l'abbaye) et la première partie de l'itinéraire (partie nord) est commun. Cap vers l'ouest, passons sous la voûte des arbres centenaires pour nous diriger vers le village de Grosbot. Sur la gauche, apparaissent les ruines d'Abbatiale, l'ancienne ferme des cisterciens. Entre les arbres on discerne des vestiges de murs et d'un four à pain (ill. 5). Le temps a détruit les bâtiments et a créé une décoration «naturelle». Puis le chemin tourne à angle droit au nord, arrive au village de Grosbot et tourne ensuite à gauche, vers le sud-ouest. Au carrefour notre attention est attirée par de magnifiques chênes. Non loin, une maison avec une intéressante girouette sur le faîtage et une petite croix en pierre ne manquent pas d'intérêt. Ensuite l'itinéraire continue vers l'ouest. Non loin, au nord, apparaissent les bâtiments de Chez Jourde. En passant par la forêt nous arrivons au croisement avec une route descendant vers le sud. C'est

Il. 5. Ruiny zabudowań folwarku na południe od opactwa Grosbot, fragment z piecem chlebowym, 2013 (fot. J. Furgalska)

Ill. 5. Les ruines de l'Abbatiale, l'ancienne ferme des cisterciens. Entre les arbres on discerne des débris de murs et d'un four à pain, 2013 (phot. J. Furgalska)

Il. 6. Aleja kasztanowców w pobliżu bramy południowej opactwa, 2013 (fot. J. Furgalska)

Ill. 6. L'allée de châtaigniers à proximité de la Porte sud de l'abbaye de Grosbot, 2013 (phot. J. Furgalska)

na północny wschód. Ten południowy fragment wymaga oczyszczenia ze złamanych drzew i gęstych krzaków, które uniemożliwiają marsz piechurów, rowerów, a także przejście koni. Po kilkudziesięciu metrach szlak na nowo skręca w lewo, na północ. Wchodzimy na ścieżkę zwaną Ścieżką Sarny, *Chemin de La Biche*. Prowadzi ona przez las mieszany i dochodzi do zabudowań Le Grand Nadeau, w bezpośrednim sąsiedztwie opactwa. Koniec tego odcinka wymaga prac wyrównujących duże zagłębienia na ścieżce (*les ornières*) i dokładnego wyczyszczenia z kłujących chaszczy. W Le Grand Nadeau, za stodołę skręcamy w lewo, na północny zachód, i następnie w prawo, na północ. Pod liściastym tunelem (il. 6) dochodzimy do bramy południowej opactwa, końca wycieczki. W starych murach degustować można miód z pasieki i aromatyczną herbatę przygotowaną przez angielskich gospodarzy. Warto dodać, że duża część zachodniego odcinka szlaku **1** i jego wariantu **B** wytyczonego wokół opactwa Grosbot jest jednocześnie fragmentem Głównego Szlaku Turystyki Pieszej łączącej tereny krainy Angoulême i Périgord (*GR de Paye entrée Angoumois et Périgord*). Nim można kontynuować wyprawę aż do ruin kościółka Rozet, położone w pobliżu drogi D41, między Clédou a Combiers.

une ligne droite, un axe, une colonne vertébrale de bois au sud de l'abbaye. Le nom qu'elle porte «La Grande Allée» confirme son importance. Nous sommes à un endroit appelé Bonnet Rouge. Il convient de s'arrêter là pour contempler la perspective – la route qui monte vers le ciel. C'est ici que les deux sentiers, variante A et B se séparent. Si vous voulez vous balader en calèche, c'est ici que vous devez tourner à gauche et traverser la forêt en direction du sud, jusqu'au croisement avec la route D93. Tournant à gauche, la calèche vous emmène jusqu'à Charras, le village, où vous pouvez visiter l'église fortifiée et les jardins du château.

Le chemin du cavalier et du randonneur ayant choisi le circuit **1** et sa variante **A** au lieu dit Bonnet Rouge vire à gauche. La longue perspective de La Grande Allée accroche le regard et nous dirige vers le sud. Ensuite, le sentier tourne à l'est et en zigzag, vers le sud-est. Il arrive à la fin de la variante **A** au Grand Nadeau. La variante **B** au Bonnet Rouge continue plus loin à l'ouest et à angle droit tourne vers le sud. En direction du sud la piste entre de plus en plus profondément dans la forêt. Le sentier escalade la côte en cheminant à proximité du lieu-dit Les Riberettes. Après un certain temps, il tourne brusquement vers la gauche, à l'est et, en descendant il arrive dans un endroit appelé Le Chêne d'Ecly. Ici l'itinéraire traverse La Grande Allée, tourne à droite et à nouveau s'enfonce sous les branches des arbres, dans la forêt. Ce tronçon sud-ouest de la piste à La Fontaine des Chaumes remonte tout doucement vers le haut d'environ 40 mètres. Près de l'Arboretum, il commence à redescendre. À la rencontre avec le GR de Pays entre l'Angoumois et le Périgord il faut tourner à gauche, vers le nord-est. Cette partie sud de l'itinéraire nécessiterait un nettoyage. Plusieurs arbres cassés et les arbustes très denses barrent la piste, empêchant la marche des randonneurs, le passage des vélos et des chevaux. Après plusieurs dizaines de mètres le sentier à nouveau tourne à gauche, vers le nord. Nous rentrons sur le «Chemin de La Biche». Il traverse la forêt mixte et arrive au Grand Nadeau, à proximité immédiate de l'abbaye. La fin de cette section nécessite des travaux pour faire disparaître les profondes ornières et un profond nettoyage (ronces et autres arbustes poussent sur le chemin). Au Grand Nadeau, au coin d'une grange il faut tourner à gauche, vers le nord-ouest. Le chemin s'enfonce sous une voûte couverte de branches et de feuilles (ill. 6) et arrive, après un petit virage à droite à la Porte sud de l'abbaye. C'est la fin bien méritée de l'excursion. Au retour dans les vieux murs, nous pouvons déguster le miel des ruches de l'abbaye et le thé aromatique préparés par les propriétaires anglais. Il est à noter qu'une grande partie ouest de la variante B du circuit **1** autour de l'abbaye de Grosbot fait également partie des Chemins de Grand Randonnée (GR de Pays entre Angoumois et Périgord). En l'empruntant, il est possible de continuer le voyage jusqu'aux ruines de l'église de Rozet, près de la route D41, entre le village de Clédou et de Combiers.

Bien préservé et restauré, l'ensemble des bâtiments de l'abbaye de Grosbot est une petite perle, un joyau miniature dans le monde des grandes abbayes, apparu à la suite des préceptes donnés par Robert de Molesme. Peu d'entre eux

Dobrze zachowany i odrestaurowany zespół pocysterski opactwa Grosbot jest miniaturową perełką w świecie wielkich opactw, którym początek dały idee Roberta de Molesme. Niewiele z nich w takim stanie przetrwało do naszych czasów. Dlatego dużym zainteresowaniem będą się zapewne cieszyły wizyty w Grosbot, przejażdżki wierzchem na koniu w otaczających je lasach i spacer w bryczce po okolicznych wsiach i miasteczkach. Noclegi i wyżywienie możliwe są w pobliskich gospodarstwach rolniczych, domach letniskowych, klubach jeździeckich i pokojach gościnnych, stancjach. Ich adresy i kontakty podane będą w ramach działalności stowarzyszenia *Via Equidia*, w specjalnie w tym celu opracowanych przewodnikach i na stronach informacyjnych dostępnych przez Internet.

ont survécu dans cet état jusqu'à nos jours. Par conséquent, je vous invite à visiter l'abbaye de Grosbot, à marcher, à vous promener à cheval dans les forêts ou à vous balader en calèche à travers les hameaux et les villages environnants. Les exercices équestres et l'accompagnement professionnel pendant les balades pourraient se faire grâce aux moniteurs diplômés des centres équestres de la région. L'hébergement et la restauration sont possibles dans les fermes, gîtes et dans les chambres d'hôtes. Leurs adresses et leurs contacts seront accessibles dans le cadre des activités de l'association *Via Equidia*. Les informations préparées spécialement seront disponibles dans les guides et sur le site Internet.

Bibliografia/Bibliographie

- [1] Semur F., *Abbayes, Prieurés et Commanderies de l'Ancienne France (vers IVe siècle–vers XVIIIe siècle): Poitou, Charente, Vendée*, Rouillac 1984.
- [2] Sepulchre B., *Charras/Château*, [w:] Sepulchre B., *Château, Logis et Demeures Anciennes de la Charente*, Librairie Bruno Sepulchre, [b.m.w.] 2005, 214–215.
- [3] George J., *Les Eglises de France – Charente*, Librairie Perriol-Rouillac, Paris 1933.
- [4] *Liste des parcs et jardins protégés au titre des monuments historiques*, www.culture.gouv.fr/culture/organisation/dapa/jardins-protoges.pdf [accédé: 21.03.2013].
- [5] Munier E., *A grand maître grand serviteur*, [w:] Munier E., *L'Angoumois à la fin de l'Ancien Régime*, Librairie Bruno Sepulchre, Paris 1981.
- [6] Horton M., Robson Brown K., *An Aristocratic Mausoleum at Grosbot Abbey (Poitou-Charente, France)*, [w:] M. Costen (ed.), *People and Places, Essay in Honour of Mick Aston*, Oxbow Books, Oxford 2007.
- [7] Larigaudière-Bejeaud M., *Grosbot. Situation Economique et Politique*, „Bulletins et Mémoires 1999 – Extrait, Société Archéologique et Historique de La Charente” 1999.
- [8] Barreau A., *Chapelain de N.-D. D'Obezine, Notre-Dame d'Obezine à travers les ages*, Joannes Baptista, Engolismae die 24 february 1938.
- [9] Historia Opactwa Grosbot dostępna na stronie internetowej „Abbaye de Fontaine Vive, 16380 Charras”, <http://www.fontainevive.com/> [accédé: 23.08.2013].
- [10] George J., Guerin-Boutaud A., *Les Eglises Romanes de l'Ancien Diocèse d'Angoulême*, Editions Librairie Perriol-Rouillac, [Charente 1928].
- [11] Ternet S., *Les églises romanes d'Angoumois*, t. 1: *Bâtisseurs et modes de construction en Angoumois romain*, Le Croît vif, Paris 2006.

Streszczenie

Via Equidia to pomysł na odkrywanie „w rytmie konia” naturalnych pejzaży oraz zabytków, inny sposób poznawania historii. To innowacyjna koncepcja turystyki, której zadaniem jest „umożliwienie współistnienia tradycyjnego świata koni ze współczesnym światem cywilizacji wiejskiej i miejskiej”. To projekt zespołu tras konnych złożonych z dróg już istniejących, które należy skatalogować, opisać i przywrócić do użytkowania, a także szlaków nowych, wytyczonych jako marszruty tematyczne, o przebiegu dostosowanym do poziomu umiejętności jeździeckich i stopnia zainteresowania zabytkami. Celem działania *Via Equidia* jest również przywrócenie do życia wymierających rzemiosł związanych z tradycyjnym użytkowaniem konia – tej „najpiękniejszej zdobyczy ludzkości”. Towarzyszyć temu ma rewaloryzacja i rewitalizacja zabytkowych miejsc i obiektów związanych z transportem konnym (kuźnie, karczmy, zajazdy). *Via Equidia* proponuje udostępnienie, na wspólny użytek jeźdźców, piechurów i cyklistów, już istniejących, zaadaptowanych na potrzeby turystyki specyficznych miejsc i obiektów (postoje, popasy, schroniska, wodopoje, brody, sanitariaty). Pomysł narodził się we Francji, w departamencie Charente. Przewidywana jest możliwość rozszerzenia terenu objętego jego zasięgiem na sąsiednie departamenty, a nawet terytorium całej Francji. Szczególnie interesujące mogłyby być szlaki tematyczne, które łączyłyby Francję z innymi krajami Europy. *Via Equidia Cisterciena* jest propozycją szlaku łączącego nicią starych dróg zabytkowe zespoły cysterskie i pocysterskie. To idea przemieszczania się nie tylko w przestrzeni, ale i w czasie, drogami, po których przeszły konwoje cysterskie, jadące budować nowe opactwa. Pierwszym etapem jest pocysterski zespół opactwa Grosbot w departamencie Charente, we Francji. Wytyczono i opisano trasy dwóch wycieczek, umożliwiających odkrycie i zwiedzanie opactwa i jego okolic.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, historia, cystersi, konie, turystyka

Resumé

Via Equidia c'est l'idée de découvrir «au rythme du pas du cheval» les paysages naturels et le patrimoine, une autre façon d'apprendre l'histoire. C'est un nouveau concept touristique pour: «pouvoir vivre ensemble le monde du cheval, le monde agricole, rural et urbain», un réseau de chemins équestres, composé de chemins déjà existants, à recenser, rétablir et revaloriser et de chemins à créer. L'association veut proposer plusieurs itinéraires à parcourir, en fonction du temps disponible, des niveaux d'équitation acquis et de l'intérêt pour le patrimoine. Le but du projet est également la restauration des activités liées au monde équin, redécouverte, préservation des métiers, des professions et des traditions et des lieux liés à la «plus belle conquête de l'Homme». *Via Equidia* envisage la mise en valeur et réutilisation des équipements anciens liés au monde du cheval (forges, auberges, relais) et la création des équipements spécifiques (stationnements, haltes de repos, abris, abreuvoirs, gués, sanitaires, signalétique) partagés par les cavaliers, les randonneurs et les cyclistes. Le projet est né dans le département de la Charente. Cependant, il est prévu d'étendre ces balades sur d'autres territoires. Les «circuits à thèmes» pourraient lier plusieurs départements français et d'autres pays d'Europe. *Via Equidia Cisterciena* est une proposition de «circuits à thèmes» en rapport avec les voyages le long des chemins empruntés par les convois cisterciens pour bâtir les nouvelles abbayes. La première étape proposée en Charente est l'abbaye de Grosbot. Deux circuits sont tracés pour découvrir l'abbaye et ses alentours.

Mots Clés: patrimoine, histoire, cisterciens, chevaux, tourisme